

De metropoolregio Eindhoven en de inclusieve samenleving

Citation for published version (APA):

Lintsen, H., Veraart, F., & Smits, J. P. (2021). *De metropoolregio Eindhoven en de inclusieve samenleving: Verdiepende studie in het kader van het onderzoek 'Metropoolregio Eindhoven en Brede Welvaart'*. Stichting Historie der Techniek i.s.m. TU/e.

Document status and date:

Gepubliceerd: 01/06/2021

Document Version:

Uitgevers PDF, ook bekend als Version of Record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.tue.nl/taverne

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

openaccess@tue.nl

providing details and we will investigate your claim.

DE METROPOOLREGIO EINDHOVEN EN DE INCLUSIEVE SAMENLEVING

Verdiepende studie in het kader van het onderzoek
'Metropoolregio Eindhoven en Brede Welvaart'

Harry Lintsen, Frank Veraart en Jan Pieter Smits

Stichting Historie der Techniek – Technische Universiteit Eindhoven
Juni 2021

Samenvatting

- Een inclusieve samenleving omschrijven we hier als een samenleving die ernaar streeft om iedereen mee te laten doen en mee te laten profiteren van brede welvaart. De aandacht gaat daarbij uit naar die groepen die het minst profiteren van brede welvaart. Het doel is om hun positie te versterken en hun toegang tot welvaartsbronnen te verbeteren. Het onderwerp leeft onder politici, bestuurders, ondernemers en andere maatschappelijke groepen in Zuidoost-Brabant. De vraag is of de Metropoolregio Eindhoven (MRE) het onderwerp ‘inclusieve samenleving’ mee zou moeten nemen in haar lange termijn strategie en in de bestaande beleidsthema’s.
- De analyse van dit vraagstuk bestaat uit drie stappen: ‘Foto’ (Wat vertelt ons de monitor over de inclusieve samenleving in Zuidoost-Brabant?) – ‘Film’ (Wat kunnen we leren over de inclusieve samenleving van lange-termijn-processen in de regio?) – ‘Beleid’ (Wat betekenen deze analyses voor het MRE beleid?)

Eerste stap: ‘Foto’ (Wat vertelt ons de monitor over inclusieve samenleving in Zuidoost-Brabant?):

- De groepen die het minst profiteren van brede welvaart zijn de laaggeschoolden (28% van de bevolking). De nationale monitor brede welvaart laat zien, dat laag geschoolden voor minstens 12 indicatoren significant negatief onder het Nederlands gemiddelde scoren, waaronder tevredenheid met leven, inkomen, overgewicht, levensverwachting en werkloosheid. De data van de regionale monitor laten soortgelijke relaties zien. Hoewel een dergelijke analyse voor Zuidoost-Brabant afzonderlijk met de huidige data niet mogelijk is, zullen de relaties in de regio niet veel anders zijn.
- Binnen de regio zien we verschillen in brede welvaart tussen de 21 gemeenten. Gemeenten met een hoge ranking voor brede welvaart scoren hoog voor materiële welvaart en bovengemiddeld voor gezondheid, arbeid en wonen. Zij zullen minder te maken krijgen met de problemen van structurele armoede (schulden, overgewicht, langdurige werkloosheid). Eindhoven en Helmond hebben de laagste scores voor brede welvaart en voor materiële welvaart en veiligheid. Bovendien laat Helmond ook de laagste score voor gezondheid en arbeid zien.

Tweede stap: ‘Film’ (Wat kunnen we leren van lange-termijn-processen in de regio?)

- Voor de lang-termijn-processen splitsen we de geschiedenis van Zuidoost-Brabant op in
 - de eerste ‘grote overgang’ (1850-1970)
 - de tweede ‘grote overgang’ (1970 - eind 21ste eeuw (?))

We vragen ons af: welke maatschappelijke problemen speelden er in de eerste ‘grote overgang’ en valt daaruit iets te leren voor de tweede?

- **De eerste ‘grote overgang’ in Zuidoost-Brabant (1850-1970)**
 - Infrastructuur: ontsluiting van de regio door kanalen, spoorwegen en verkeerswegen. Aanleg van gas- en elektriciteitsnetten, riolering en drinkwatervoorzieningen.
 - Industrialisatie: Eindhoven (textiel, sigaren, etc), Helmond (textiel, metaal), Geldrop (textiel), Valkenswaard (schoenen, sigaren), Lieshout (bier), etc. Overgang van turf en hout als energiebronnen naar steenkool, olie en gas
 - Transitie beroepsbevolking: sterke daling in landbouw; stijging industrie en diensten.
 - Volksverhuizingen in Nederland: Sterke groei van MRE-gemeenten > toestroom van ‘immigranten’/buitenstaanders > (fabrieks)arbeiders uit Drenthe, Friesland, etc > protestants/socialistisch/vrijzinnig
 - Maatschappelijke ontwrichting van de lokale gemeenschappen in Zuidoost-Brabant
- De maatschappelijke ontwrichting zouden we nu het thema van de inclusieve samenleving noemen. Men noemde die toen de ‘sociale kwestie’, d.w.z. het treurige lot van het proletariaat (armoede, slechte gezondheid, wonen in sloppen, erbarmelijke arbeidsomstandigheden).
- Het ‘beschavingsoffensief’ was het toenmalig antwoord op de ‘sociale kwestie’:
 - Talrijke initiatieven van onderop: ondernemers (o.a. Philips), artsen, arbeiders, burgers, etc
 - Initiatieven op een breed terrein: volkswelvaart (armoede); volksgezondheid (hygiëne); volkshuisvesting (sociale woningbouw); arbeid (veiligheid, kinderarbeid etc.)
 - Opkomst van coöperaties, boerenbonden en boerenleenbanken
 - Stortvloed van verenigingen (muziek, toneel, zang, recreatie) om cohesie te herstellenKatholieke elite (kerk en politiek) trachtte stempel te drukken op het beschavingsoffensief > controle over en opvoeding van het volk > de katholieke zuil.
- Jaren vijftig van 20ste eeuw: Zuidoost-Brabant en Nederland zijn verzuild > Grootste cohesie sinds 1850 > Laagste niveau in 19de en 20ste eeuw van criminaliteit, alcoholgebruik, zelfdoding, buitenechtelijke geboorten, inkomensongelijkheid
- Wat leren we van de eerste ‘grote overgang’?
 - Tijdens grote transities zijn er periodes van maatschappelijke ontwrichting
 - Vraagstuk van de kwetsbare groepen is divers. Problematiek van gemeenten is divers

- Initiatieven van onderaf door vele groepen. Oplossing in vele vormen
- Overheid reactief met wetgeving
- Verzuiling als specifieke Nederlandse 'macro'-oplossing
- **Tweede 'grote overgang'** in Zuidoost-Brabant (1970 - eind 21ste eeuw (?))
 - Ontwikkeling/doel: duurzame, inclusieve, hightech regio met optimale regionale regie en deels zelfvoorzienend om kwetsbaarheid door globalisering te verminderen
 - Maatschappij kritiek: culturele omwenteling jaren zestig; het proces van ontzuiling; zorgen om duurzaamheid van de consumptiemaatschappij; uitputting van natuurlijke hulpbronnen (Club van Rome); energiecrisis (jaren zeventig); klimaatcrisis (nu); omschakeling naar duurzame energie.
 - Economie: vertrek van arbeidsintensieve productie naar lage loon landen; transitie naar slimme maakindustrie met groeiende component van research en development; ict en Digitalisering; toestroom van buitenlandse arbeidskrachten en kenniswerkers.
 - Maatschappelijke crises;; economische recessies rond 1980 en begin jaren '90 (Centurion en DAF); financiële crisis rond 2010; Brainport als succesformule.
 - liberalisering en globalisering: terugtrekkende overheid; paradox: overvloed en onbehagen

Derde stap: 'Beleid' (Wat betekenen deze analyses voor het MRE beleid?)

- Kwetsbare groepen: veelal laaggeschoolden.
Problematiek is divers: armoede; fysieke en psychische problemen van laaggeschoolden; isolement en eenzaamheid van armen; positie van mensen met niet-Nederlandse achtergrond; arme ouderen; kinderen uit arme gezinnen; schoolverlaters; daklozen; arme zzp'ers; personen met schulden; samengestelde problematiek in gezinnen; onmaatschappelijken
- Vanuit het perspectief van inclusieve samenleving is het problematisch dat deze groep aanzienlijk minder vrijwilligerswerk doet en aanzienlijk minder vertrouwen heeft in instituties en in mensen. Groot onbehagen
- Binnen gemeenten leveren verschillende groepen (ondernemers, kerkgenootschappen, sportverenigingen, culturele instellingen, Brainport/goede-doelen-stichting, etc.) op onderdelen bijdragen aan inclusieve samenleving (zoals bij 'beschavingsoffensief'). Een gemeente kan deze faciliteren.

- Inclusieve samenleving overstijgt verschillende beleidsterreinen van een gemeente: zorg en welzijn, armoede en bijstand, onderwijs en werk, wonen en wijken, cultuur en sport, economie en arbeid.
- Problematiek van inclusieve samenleving verschilt tussen MRE-gemeenten (zoals indertijd bij ‘sociale kwestie’). De verschillen zijn deels terug te voeren op ontwikkelingen tijdens de eerste ‘grote overgang’. Meest zichtbaar bij Helmond en Eindhoven.
- Inclusieve samenleving kent ook afruilprocessen tussen gemeenten, bijvoorbeeld verplaatsing van dure zorgkosten van ene naar andere gemeenten
- MRE zou zich speciaal kunnen buigen over de lacunes in het coördinatie mechanisme. Met de ontzuiling is een belangrijk mechanisme voor kennisuitwisseling, overleg, afstemming en uitvoering verdwenen. Bovendien zijn met de overdracht van rijkstaken naar gemeenten voor zorg en welzijn gaten gevallen in de nog bestaande mechanismen. De gevolgen zijn bijvoorbeeld zichtbaar in de jeugdzorg (plaatsing van jongeren met complexe problematiek), overgewicht (ontwikkelen van programma’s voor preventie) en het testen en vaccineren tijdens de coronacrisis (het functioneren van de GGD’s).
- De problematiek van de inclusieve samenleving is veelzijdig en raakt de vier beleidsthema’s van MRE (economie, mobiliteit, energie en transitie landelijk gebied). Zo werkt de Stichting Brainport Development samen met de twee arbeidsmarktregio’s en met onderwijsinstellingen om de baankansen van laaggeschoolden te vergroten onder andere door het inrichten van studies, het begeleiden van werk naar werk, het organiseren van stages en door her-, bij- en omscholing.
Kan MRE vanuit haar themavelden bezien een bijdrage leveren aan het versterken van de inclusieve samenleving? Kortom, hanteert MRE een voldoende inclusief beleid?
Bijvoorbeeld is er voldoende aandacht voor de brede basiseconomie (breedheid van het midden- en kleinbedrijf en van de economische sectoren)? Richt MRE de regionale mobiliteit wel zodanig in dat mobiliteit voor kwetsbare groepen bereikbaar en betaalbaar is? Komen de lasten van de energietransitie niet teveel op de schouders van kwetsbare groepen?
- In het algemeen is de vraag of de inclusieve samenleving een nieuw beleidsthema van MRE zou moeten zijn of een terugkerend thema op de Metropoolconferentie.

De Metropoolregio Eindhoven en de inclusieve samenleving

Inhoud

- Deelt iedereen in het succes van Brainport?	7
- Stap 1 ‘Foto’: Wat vertelt ons de monitor over inclusieve samenleving in Zuidoost-Brabant?	8
- Stap 2 ‘Film’: Wat kunnen we leren van lange-termijn-processen in de regio?	10
- De eerste ‘grote overgang’ (1850-1970): industrialisatie, ‘sociale kwestie’ en ‘beschavingsoffensief’	11
- De tweede ‘grote overgang’ (1970 - eind 21ste eeuw (?)): de omwenteling en de crisis	19
- Stap 3 ‘Beleid’: Wat betekenen deze analyses voor het MRE beleid?	20
- MRE en de inclusieve samenleving	24
Bijlage 1: Groei bevolking van de gemeenten in Zuidoost-Brabant 1840-2020	26
Bijlage 2: Data en ranking Brede Welvaart 2020 21 gemeenten van Zuidoost-Brabant naar ‘hier en nu’ en ‘later’	29

Deelt iedereen in het succes van Brainport?

‘Brainport is de slimste regio’, stelt Willem van der Leegte, toenmalig president-directeur van de VDL groep, ‘samen maken we de meest complexe machines en vernieuwende producten’.

Maar merkt hij op: ‘er zijn mensen die zeggen dat succes is voor een ander, niet voor mij.’¹

Onder het motto ‘iedereen moet delen in succes Brainport’ is de voetbalvereniging PSV en zijn hoofdsponsors waaronder de VDL Groep, ASML en Philips gestart met een Partnerfonds Brainport Eindhoven onder andere voor gezinnen met geldproblemen.

‘Iedereen moet delen in succes Brainport’ geeft goed een thema weer, dat leeft onder ondernemers en bestuurders in de Metropoolregio Eindhoven (MRE), namelijk het thema van de inclusieve samenleving. In de regio gaat het voorspoedig, maar wie profiteert van de voorspoed? Iedereen moet mee kunnen doen, maar doet iedereen mee? Hoe staat het in de regio met de verschillen in inkomen, gezondheid, opleiding en levensvoldoening?

MRE en de inclusieve samenleving is het thema van dit hoofdstuk. Voor onderzoekers is het thema een veelkoppig monster. Zeer verschillende vraagstukken vallen er onder. Het gaat over armoede, onbehagen, uitsluiting, ongelijke kansen, et cetera. En die thema’s kunnen uitgewerkt worden naar groep, maar ook naar gemeente of wijk. Hoe is er greep te krijgen op deze variëteit aan vraagstukken? Is er sprake van een samenhang? Hoe zijn de resultaten te vertalen naar beleid?

We concentreren ons hier op de vraag: zou de Metropoolregio Eindhoven (MRE) het onderwerp ‘inclusieve samenleving’ mee moeten nemen in haar lange termijn strategie en in de bestaande beleidsthema’s?

De analyse van dit vraagstuk bestaat uit drie stappen:

(1) ‘Foto’: Wat vertelt ons de monitor over inclusieve samenleving in Zuidoost-Brabant? Uit de analyse volgt een aantal vraagstukken. Die plaatsen we in een lange-termijn perspectief.

(2) ‘Film’: Wat kunnen we leren over inclusieve samenleving van lange-termijn-processen in de regio? Welke instituties werden in het verleden ontwikkeld om het vraagstuk van de ‘inclusiviteit’ op te lossen? Welke instituties zijn weer verdwenen of hebben de tand des tijds doorstaan? Vervolgens keren we terug naar de actualiteit.

(3) ‘Beleid’: Wat betekenen deze analyses voor het MRE beleid? Welke instituties vormen een *bottle neck* voor de huidige problemen? Wat is de opgave en wat zijn de uitdagingen?

¹ ‘Bedrijven en PSV starten sociaal fonds’, *Eindhovens Dagblad* 9 juli 2020

Stap 1 ‘Foto’: Wat vertelt ons de monitor over inclusieve samenleving in Zuidoost-Brabant?

Het is goed toeven in Zuidoost-Brabant, zo luidde de conclusie van de regionale monitor brede welvaart. Zij neemt te midden van de veertig regio's in Nederland een goede positie inneemt. Zij heeft een redelijke tot goede score voor welzijn, gezondheid, arbeid, milieu en andere thema's van brede welvaart. De vraag is echter: is het voor iedereen goed toeven in de regio?

Op nationaal niveau brengt het CBS gedetailleerd in beeld hoe brede welvaart 'hier en nu' over verschillende bevolkingsgroepen in Nederland is verdeeld (tabel 1). Brede welvaart blijkt het sterkst samen te hangen met het onderwijsniveau. Zij is voor hoogopgeleiden beduidend hoger dan voor laagopgeleiden. Gemiddeld hebben hoogopgeleiden op twaalf van de twintig indicatoren een gunstige waarde, bijvoorbeeld voor tevredenheid met het leven, ervaren gezondheid, netto arbeidsparticipatie en vertrouwen in mensen.

Een dergelijk onderzoek is met de data van de huidige regionale monitor brede welvaart niet mogelijk voor Zuidoost-Brabant afzonderlijk. Wel laten de data van de regionale monitor voor de 40 regio's duidelijke correlaties zien tussen bepaalde indicatoren. Opleiding is evenals bij de nationale monitor een belangrijke indicator. Hoogopgeleiden - zo blijkt - hebben minder last van overgewicht, leven langer en hebben een groter vertrouwen in instituties en mensen, maar zijn ontevredener over hun vrije tijd. Het besteedbaar inkomen is eveneens van belang. De indicator hangt in negatieve zin samen met werkloosheid en in positieve zin met netto arbeidsparticipatie en vertrouwen in mensen. Een belangrijke rol is weggelegd voor de factor arbeid. Wie werkt is tevredener met het leven dan wie werkloos is. En een hogere bruto arbeidsparticipatie hangt samen met een hogere levensverwachting onder de bevolking in een regio, met minder overgewicht, minder langdurige ziekten, een betere gezondheidservaring en meer vertrouwen in mensen en instituties. Dergelijke correlaties zullen voor Zuidoost-Brabant niet veel anders zijn.

Brede welvaart is ongelijk verdeeld in Nederland en Zuidoost-Brabant. De aandacht gaat in dit hoofdstuk uit naar die groepen die het minst profiteren van brede welvaart. De nationale en regionale monitor suggereren dat groepen met een geringe scholing of laag inkomen of die niet of nauwelijks deelnemen aan het arbeidsproces, tot de kwetsbaren behoren. Een inclusieve samenleving omschrijven we dan als een samenleving die ernaar streeft om iedereen mee te laten te doen en mee te laten profiteren van brede welvaart. Het doel is om de positie van de kwetsbaren te versterken en hun toegang tot welvaartsbronnen te verbeteren.

De vraag is: hoe moeten we ons een samenleving voorstellen die een dergelijk doel nastreeft?
Een historisch perspectief brengt meer duidelijkheid.

Tabel 1: Aantal indicatoren waar laag-, middelbaar- en hoogopgeleiden een significant hogere (groen), lagere (rood) score hebben dan het nationaal gemiddelde (grijs) in de nationale monitor brede welvaart 2019²

THEMA EN INDICATOREN	LAAGOPGELEIDEN* 28% van bevolking	MIDDELBAAR- OPGELEIDEN* 41%	HOOGOPGELEIDEN* 31% van bevolking
Welzijn			
Tevredenheid met het leven	81%	85,9%	89%
Persoonlijk welzijn	52,3	61,6%€	75,9
Materiële welvaart			
Mediaan besteedbaar inkomen	20.100€	25.200	33.500€
Gezondheid			
Overgewicht	63%	57,0%	41%
Ervaren gezondheid goed	58%	73,9%	84%
Levensverwachting mannen op 65 jarige leeftijd	17,3 jaar	?	22,4 jaar
Levensverwachting vrouwen op 65 jarige leeftijd	20,4 jaar	?	24,7 jaar
Arbeid			
Netto arbeidsparticipatie	48,5%	71,2%	81,8%
Langdurige werkloosheid	1,9%	1,3%	0,8%
Tevreden met het werk	74,6%	75,8%	79,3%
Tevredenheid met vrije tijd	79,2%	73,4%	70,2%
Wonen			
Samenleving			
Vrijwilligerswerk	38,9%	48,3%	56,8%
Vertrouwen in instituties	50,2%	61,0%	74,9%
Vertrouwen in mensen	42,7%	59,9%	80,1%
Veiligheid			
Slachtoffers van criminaliteit	11,9%	15,4%	18,5%
Milieu			

* Het CBS hanteert de volgende definities:

Laag: Dit omvat onderwijs op het niveau van basisonderwijs, het vmbo, de eerste 3 leerjaren van havo/vwo of de assistentenopleiding (mbo-1).

Middelbaar: Dit omvat de bovenbouw van havo/vwo, de basisberoepsopleiding (mbo-2), de vakopleiding (mbo-3) en de middenkader- en specialistenopleidingen (mbo-4).

Hoog: Dit omvat onderwijs op het niveau van hbo of wo

² CBS, *Monitor Brede Welvaart & Sustainable Development Goals 2019* (Den Haag 2019), 60-99. In de tabel zijn de cijfers bij de levensverwachting op 65 jarige leeftijd van mannen en vrouwen uit andere CBS bronnen toegevoegd.

Stap 2 'Film': Wat kunnen we leren van lange-termijn-processen in de regio?

We krijgen meer greep op het vraagstuk van de inclusieve samenleving als we de geschiedenis van Zuidoost-Brabant indelen in de eerste 'grote overgang' tussen 1850 en 1970 en de tweede, die men kan laten starten rond 1970 en die nog gaande is.

Vóór 1850 werd de regio gekenmerkt door kleinschalige landbouw en gemengd bedrijf, ambacht en huisnijverheid, zelfvoorziening en kleinschalige gemeenschappen. Vanaf 1850 - tijdens de eerste 'grote overgang' - kwam de oriëntatie te liggen op innovatie en economische groei, fabriek en gemechaniseerde productie, grootschalige landbouw en gespecialiseerd boerenbedrijf.

Een dergelijke transitie gaat niet zonder slag of stoot, maar gepaard met maatschappelijke ontwrichting, tegenstellingen, debat en onrust. Om met een tijdgenoot te spreken: 'Alle tradities zijn verbruikt. Alle geloven zijn versleten. Daartegenover staat dat het nieuwe program nog niet klaar is.' Toch was het gelukt om van Zuidoost-Brabant omstreeks 1970 een gemoderniseerde, inclusieve samenleving te maken. Hoe hebben bestuurders, ondernemers en burgers dat gedaan?

De tweede 'grote overgang' kondigde zich in de jaren zestig aan met een nieuwe generatie, die aandacht eiste voor de maatschappelijke ongelijkheid, het slechte milieu en de energieproblemen. Tegelijkertijd voltrok zich in de economie en technologie een verandering met de opkomst van de hightech maakindustrie en de dienstensector. De oriëntaties verschoven naar brede welvaart en duurzaamheid. Om een regio op deze wijze opnieuw in te richten gaat met veel onzekerheid gepaard. We zouden nu kunnen stellen: 'Alle instituties zijn verbruikt. Alle ideologieën zijn versleten. Daartegenover staat dat de nieuwe strategie nog niet klaar is'.

Zo willen we af van een lineaire economie met afval als eindstation van grondstoffen en producten. Hoe geven we echter vorm aan een circulaire economie? De regio is voor nagenoeg 100% afhankelijk van buitenlandse energiebronnen. Hoe gaat de regio om met deze kwetsbare situatie en zorgt ze voor een minimaal niveau van zelfvoorziening? De druk op het landelijk gebied is groot en de natuur is kwetsbaar. Welke strategie heeft zij om de belangentegenstellingen te overbruggen en uit de patstellingen te geraken?

We zullen ons in de rest van het hoofdstuk richten op de inclusieve samenleving. Wie dreigen in de huidige transitie buiten de boot te vallen? Hoe kunnen bestuurders, ondernemers en burgers dat voorkomen? We keren terug naar de geschiedenis. Wat leert ons de eerste 'grote overgang'?

De eerste ‘grote overgang’ (1850-1970): industrialisatie, ‘sociale kwestie en ‘beschavingsoffensief’³

De industrialisatie van Zuidoost-Brabant ving aan omstreeks 1850 en daarbij profiteerde de regio van belangrijke verbeteringen van de infrastructuur in de periode daarvoor. De Zuid-Willemsvaart was gereed gekomen in 1825 en het Eindhovens Kanaal in 1846 dat Eindhoven met de Zuid-Willemsvaart verbond. Twee decennia later kwamen de spoorwegverbindingen met het westen van Nederland (Den Haag en Rotterdam) en het noorden (Amsterdam en Utrecht) tot stand. De Kamer van Koophandel van Eindhoven noteerde in 1870 het effect op economie en welvaart:

‘De gunstige ligging van Eindhoven aan het spoorwegnet als door verbinding met een zijtak aan de Zuid-Willemsvaart, en de volkrijke omgeving, waarvan een groot gedeelte tot den arbeidersstand behoort, doet die gemeente zoo geschikt zijn tot het vestigen van bijna allerlei soort van fabrieken... door de heerschende welvaart laat een ieder zijne eigendommen behoorlijk onderhouden en verfraaijen.’⁴

De Kamer sloeg de spijker op de kop. Infrastructuur en overvloedige, goedkope arbeid waren in de tweede helft van de negentiende eeuw de belangrijkste voorwaarden voor fabrikanten om zich in Eindhoven te vestigen. Maar niet alleen in Eindhoven, ook in Helmond. Het fabriekswezen in Eindhoven ontwikkelde zich vooral in de textiel-, sigaren-, hout- en leernijverheid, in Helmond vooral in de textiel- en metaalnijverheid.

De industrialisatie spreidde zich als een olievlek uit vooral nabij infrastructurele knooppunten: Geldrop-Mierlo (textiel), Oirschot (meubels), Asten (voeding, klokken), Someren (textiel en voeding), Gemert (textiel), Lieshout (bier), Valkenswaard (schoenen, sigaren), Dommelen (bier) en Budel (bier, metaal). Grootschalige turfwinning vond in deze periode plaats, trok veel arbeid aan en leidde tot de stichting Helenaveen (nu onderdeel van Deurne). De opening van het Wilhelminakanaal in 1923 gaf een extra impuls aan Oirschot en Best (vestiging Bata 1935).

Een nieuwe fase bracht de komst van Philips in 1891. Het bedrijf was binnen enkele decennia de grootste werkgever van de regio en zou met zijn hightech de basis leggen voor de tweede grote overgang vanaf 1970.

De beroepsbevolking onderging een totale metamorfose. Voor Noord-Brabant gold dat 44% van de beroepsbevolking in 1849 in de landbouw werkzaam was tegen slechts 13% in 1960.

³ De term ‘grote overgang’ wordt gebruikt door G. van den Brink in zijn boek *De grote overgang. Een lokaal onderzoek naar de modernisering van het bestaan. Woensel 1670-1920* (Nijmegen 1996). Van den Brink laat de grote overgang beginnen rond 1800 en betreft daarbij bestuurlijke en politieke veranderingen. We richten ons hier (ter vereenvoudiging) op het industrialisatieproces.

⁴ *Jaarverslag Kamer van Koophandel Eindhoven 1870*, pag.4

Daarentegen nam de omvang van de industriële arbeid toe van 35% naar 53% en die van de diensten van 21% naar 34%. Voor Zuidoost-Brabant zullen die verschuivingen niet veel anders zijn geweest. Gemeenten veranderden van karakter door de grote aantallen arbeiders die in de plaatselijke fabrieken werkten of in de fabrieken van Helmond en Eindhoven. Eindhoven met zijn beperkt grondgebied breidde in 1921 in een klap fors uit door de annexatie van vijf randgemeenten.

De regio kreeg te maken met de spanningen van de industriële revolutie. In Eindhoven waren die het duidelijkst te zien in het eerste decennium van de twintigste eeuw. 1907: de sigarenmakersstaking. 1907: een harde confrontatie over openbaar onderwijs. 1910: het zogeheten feestdagenconflict. De opkomende arbeidersbeweging en de komst van Philips vormden de achtergrond, maar de dieper liggende oorzaak had te maken met de dreigende ontwrichting door de komst van ‘vreemdelingen’, het vraagstuk van de armoede en het ontstaan van de ‘Sociale Kwestie’. Hoe ging Eindhoven en de regio met deze thema’s om? In de volgende twee paragrafen gaan we dieper in op deze problemen. Vervolgens laten we zien hoe de sociale cohesie werd hersteld? De geschiedenis is veelbetekenend voor het streven naar een inclusieve samenleving.

Vreemdelingen en buitenstaanders

De komst van vreemdelingen zorgde (en zorgt nog steeds) voor onrust in hechte gemeenschappen. Doorgaans wordt daarbij gedacht aan ongeschoolde arbeiders en armen van elders die een bedreiging zouden vormen voor de lokale arbeidsmarkt en welvaart.

Vreemdelingen kunnen echter ook ondernemers zijn en ook zij kunnen voor onrust zorgen.⁵

In Eindhoven bestond een aanzienlijk deel van de allochtone ondernemers uit protestanten en joden en veelal waren zij vernieuwers. Joseph Elias, bijvoorbeeld, was een joodse textielfabrikant, die met de aanschaf van een stoommachine in 1869 een pionier van het fabriekssysteem werd. In het geval van Anton en Gerard Philips ging het om protestantse ondernemers die met hun gloeilampenfabriek de aanzet tot een geheel nieuwe bedrijfstak gaven.

⁵ Voor Eindhoven: F. Puijenbroek, *Beginnen in Eindhoven : allochtoon ondernemersinitiatief in de negentiende eeuw* (Eindhoven 1985). H. Schippers, ‘Elias en Mignot, 1850-1890’ en ‘De gebroeders Philips, 1891’, in H. Lintsen en P. Thoben, *De canon van Eindhoven* (Eindhoven 2009). Voor Helmond: G. van Hooff, ‘Nieuwkomers in Helmond in de 19de eeuw’, *Gens Nostra*62(2007), 227-239

De komst van Philips illustreert de weerstand tegen buitenstaanders. Met Philips vestigden zich in Eindhoven grote groepen arbeiders en kaderpersoneel onder andere uit het ‘verre’ Friesland en Drenthe en met een protestantse, socialistische of liberale signatuur. Zij schokten geregeld de gevestigde, conservatieve katholieke elite, vooral toen Philips door de snelle groei een machtsfactor werd. Anton liet zich daarbij niet onbetuigd. ‘Ze zullen weten wie ze voor zich hebben’, zo laat zijn geldingsdrang zich omschrijven.⁶ Philips richtte samen met andere vooruitstrevende ondernemers in 1898 de progressief-liberale vereniging ‘Eindhoven Vooruit’ op. De vereniging ijverde voor een openbare HBS in Eindhoven, hetgeen leidde tot de confrontatie in 1907 met de gemeente over het openbaar onderwijs. Toen dat niet lukte verstrekte Anton een lening voor de oprichting van zo’n school. Philips eiste ook van hun arbeiders dat zij doorwerkten op katholieke feestdagen. Hier haalde het bedrijf uiteindelijk bakzeil. Het duurde een aantal jaren, voordat er een werkbare relatie ontstond tussen Philips en de Roomse stad.

De situatie lag anders als het om ongeschoolde arbeiders of armen van elders ging. Gemeenten waren doodsbenauwd daarmee in contact te komen, laat staan die in de gemeenschap op te nemen. De weerstand viel mee voor seizoenarbeiders, die uit het oosten van Nederland en aangrenzende Duitse streken kwamen. Zij maakten tijdelijk deel uit van de gemeenschap, vervulden een nuttige functie in de landbouw en zorgden voor weinig overlast. Voor de polderwerkers was het een ander verhaal. Deze werden ingezet bij grote infrastructurele werken zoals de aanleg van kanalen en spoorwegen. Het arbeidersvolk stond bekend als ruig, zedeloos en drankzuchtig. Was het werk klaar, dan vertrokken ze weer en haalde de lokale gemeenschap opgelucht adem.

Een categorie waar een gemeente moeilijk greep op kreeg, was het zwervende volk.⁷ De zwervers behoorden tot de allerarmsten van Nederland. Wie ook maar enigszins vermogend was en een kleinstukje grond bezat, bleek honkvast om minimaal met zijn gezin te overleven. Zwervers bezaten niets en hielden zich in leven met kleine klusjes, onduidelijke handel, bedelarij, diefstal of wat de natuur nog te bieden had. Voor gemeenten was het de opgave om hen zoveel mogelijk buiten de deur te houden, zodat zij geen beroep konden doen op

⁶ M. Metze, *Anton Philips 1874-1951. Ze zullen weten wie ze voor zich hebben* (Balans 2004)

⁷ Zie onder andere:

Voor Eindhoven: J. van Schagen, *Arm, Arm Eindhoven. Kroniek van vijf eeuwen armoede en armoede bestrijding in de stad Eindhoven en de voormalige randdorpen* (Eindhoven 2010). Fr. de Jong, *Armoede en armenzorg in de regio Eindhoven 1794-1812* (Tilburg 1982)

Voor Helmond: G. van Hoof, *Ermoei Troef. D Helmonders 1850-1914* (Toronto 1994)

ondersteuning. Sommige gemeenten stelden in het verleden bedeljagers aan om bedelaars op te sporen en te berechten. Andere gemeenten maakten gebruik van de 'armenkar', waarop zieken en armlastigen van elders zo snel mogelijk buiten de gemeentegrens werden gedeponeerd. Slechts degenen die over een zogenaamde ontlastbrief beschikten, kregen toestemming om zich te vestigen in de gemeente. Indien de persoon vervolgens armlastig zou worden, kwam dat niet voor rekening van de gemeente waar hij was ingetrokken, maar voor rekening van zijn oorspronkelijke woonplaats.

In de tweede helft van de 19de eeuw veranderde de situatie ingrijpend. In heel Nederland was sprake van een grote migratiegolf: van het platteland naar steden, van kerkdorpen naar kleine gemeenten, van oost naar west en omgekeerd, et cetera. Tegelijkertijd was er sprake van een verschuiving van landarbeid naar fabrieksarbeid en naar arbeid in diensten. Migranten - veelal arm en met weinig vermogen - konden niet louter als zwervers of bedelaars worden gezien, maar waren potentiële arbeidskrachten voor de lokale industrie. Bovendien konden zij niet zomaar geweerd worden uit hun gemeente. In 1870 veranderde de armoede wetgeving. Niet langer gold dat de oorspronkelijke, maar de nieuwe woonplaats de verplichting op zich moest nemen voor de armlastigen. Een ontlastbrief was niet langer nodig.

De ontwikkeling in de gemeente Woensel weerspiegelt goed de nieuwe situatie.⁸ In minder dan veertig jaar werd de gemeente qua inwoneraantal meer dan drie keer zo groot! De bevolking nam tussen 1881 en 1919 toe van circa 4900 naar circa 16.800 inwoners. In 1890 was reeds 36% van de beroepsbevolking in loondienst en aan het begin van de 20ste eeuw lag het percentage nog hoger. Het overgrote deel werkte in de Eindhovense industrie. De situatie bleek onhoudbaar.

De armen en de 'Sociale Kwestie'

Woensel had het zwaar aan het begin van de 20ste eeuw. De enorme bevolkingsaanwas had geleid tot wantoestanden. Arbeiders waren slecht gehuisvest en hun hygiënische omstandigheden waren belabberd. Het grootste deel van de bevolking was landloos d.w.z. bezat geen stukje grond en was volledig afhankelijk van loonarbeid. De mogelijkheden voor zelfvoorziening, die de Woenselse bevolking in vroegere tijden had bezeten, waren verdwenen. In geval van werkloosheid kwamen de arbeidersgezinnen ten laste van de

⁸ Zie over Woensel: G. van den Brink, *De grote overgang. Een lokaal onderzoek naar de modernisering van het bestaan Woensel 1670-1920* (Nijmegen 1996), 106-111

gemeente. De gemeentelijke financiën waren echter beperkt. Het aantal huishoudens dat geen belasting betaalde was hoog, terwijl de vermogenden in aantal afnamen. Woensel redde het niet. In 1921 werd zij geannexeerd en ging samen met vier andere randgemeenten op in Eindhoven.

Extreme armoede was het belangrijkste, maatschappelijke vraagstuk in de tweede helft van de 19de eeuw.⁹ Circa 35% van de Nederlandse bevolking was rond 1870 extreem arm. Dat betekende voor Noord-Brabant zo'n 150.000 extreem armen (!) op een totale bevolking van circa 420.000 inwoners. Zij leefden rond het absolute bestaansminimum. Zij hadden nauwelijks voldoende eten, waren minimaal gekleed en woonden in sloppen. Er hoefde maar iets te gebeuren (een strenge winter, mislukte oogst, geen werk) of er was werkelijk een gebrek aan alles.

Belandde de arme echt onder het absolute bestaansminimum, dan kon hij een beroep doen op de gemeentelijke armenzorg. Dan had hij of zij al een lange weg bewandeld. Bij wet was bepaald, dat men eerst de hulp van familie, burens of dorpsgenoten moest zien te krijgen. Lukte dat onvoldoende, dan moest men aankloppen bij kerkelijke of bijzondere instellingen van weldadigheid, zoals de St-Vincentiusverenigingen. Uiteindelijk kon men terecht bij de gemeente, maar die gaf niet meer steun dan absoluut onvermijdelijk was en strikt noodzakelijk om de armen in leven te houden. Velen konden in Brabant die laatste twee, smadelijke stappen ontlopen, omdat hij of zij opgevangen werd in de lokale gemeenschap of - zoals in het geval van de Brabantse keuterboeren - een minimaal stukje land nog enigszins voor overleving zorgde in barre tijden.

De industrialisatie na 1850 had twee gezichten. Enerzijds had zij groeicijfers van het bbp voortgebracht die tot de hoogste van de eeuw behoorden. De extreme armoede was daardoor in Nederland fors gedaald van circa 35% omstreeks 1870 naar circa 6% rond 1900. Anderzijds toonde de industrialisatie ook zijn kwaadaardig karakter: sloppenwijken, miserabele arbeidsomstandigheden in fabrieken, kinder- en vrouwenarbeid, een kwetsbaar proletariaat. Het debat verschoof van extreme armoede naar de zogenaamde 'Sociale Kwestie'. De verschuiving is goed te zien in de armenwet van 1912: 'Indien ondersteuning wordt verleend, wordt zij verstrekt in zodanige vorm en zodanige mate als met het oog op de

⁹ Zie voor het navolgende: H. Lintsen, F. Veraart, J.P.H. Smits, J. Grin, *De kwetsbare welvaart van Nederland 1850-2050* (Amsterdam 2018)

behoefden en de persoonlijke eigenschappen ... van de arme het meest gewenst is...'. Het beginsel van het absoluut onvermijdelijke en strikt noodzakelijke voor levensbehoud werd hiermee verlaten. Armoede werd een relatief begrip, dat afgezet werd tegen de normen van welvaart en welzijn van een bepaalde periode. Dat betekende dat iedere generatie het armoede vraagstuk als een kruis met zich mee moest torsen. Armoede bleef daarmee een bron van maatschappelijke ontwrichting. Zo ook in Zuidoost-Brabant.

Hoe werd de cohesie tijdens de eerste 'grote overgang' weer hersteld? Hoe gebeurde dat met name in Zuidoost-Brabant?

Het beschavingsoffensief

De term 'Sociale Kwestie' stond voor een breed scala problemen rond volkswelvaart, volksgezondheid, volkshuisvesting en arbeidsvraagstukken. De initiatieven om daar iets aan te doen waren groot in aantal en bestreken een breed terrein. Zij moesten aanvankelijk van onderop komen omdat de overheid lange tijd vasthield aan een liberaal beleid met veel ruimte voor de industrie en een overheid op afstand. Ondernemers, arbeiders, artsen, ingenieurs en diverse andere groepen onder de burgerij bemoeiden zich met de 'Sociale Kwestie'. De overheid en de politiek volgden in hun spoor. Historici zullen deze ontwikkeling later betitelen als het 'beschavingsoffensief'.

Het zwaartepunt van het beschavingsoffensief lag aanvankelijk in Zuid- en Noord-Holland. Lokale medische gezelschappen hielden zich bezig met het verbeteren van de hygiëne. Burgers experimenteerden met woningcoöperaties en sociale woningbouw. Vooruitstrevende ondernemers troffen voorzieningen voor de huisvesting en de gezondheid van hun arbeiders. Arbeiders begonnen zich te organiseren en voerden strijd voor betere lonen en arbeidsomstandigheden. In 1879 werd de eerste politieke partij opgericht, de Anti-Revolutionaire Partij, om protestantse thema's in het parlement in te brengen en de regie te voeren over de initiatieven in hun achterban. Regering en parlement trokken vanaf het einde van de 19de eeuw het initiatief meer naar zich toe met een serie wetten, waaronder de arbeidswet van 1889, de Veiligheidswet van 1895, de Woningwet van 1901 en de Ongevallenwet van 1901.

Zuidoost-Brabant voer mee op deze stroom en ook hier lag het initiatief aanvankelijk bij de burgerij. Zo maakte Philips in samenwerking met de vereniging 'Eindhoven Vooruit' in 1900 de bouw van de eerste, ruime arbeidershuizen mogelijk (met moestuin!). De onderneming zou in de decennia daarna uitgebreide voorzieningen treffen voor zijn arbeiders onder andere voor huisvesting, gezondheidszorg en onderwijs. 'Eindhoven Vooruit' bood arbeiders vanaf

1900 de mogelijkheid om zich te verzekeren tegen de kosten van geneeskundige verzorging. Artsen richtte in 1903 de Eindhovense afdeling van het Groene Kruis op. De Eindhovense gezondheidscommissie pleitte jaren voor de aanleg van drinkwaterleidingen. De Eindhovense gemeenteraad ging in 1904 overstag.

In de gehele regio waren er dergelijke initiatieven. De katholieken begonnen zich mengen in de 'Sociale Kwestie', zeker na het verschijnen van de encycliek *Retrum Novarum* in 1891 waarbij de paus de katholieken aanmoedigde om zich te organiseren en ieder op hun eigen wijze bij te dragen aan dit vraagstuk. Daarbij ging het niet alleen over de noden van de arbeiders, maar ook die van de arme boeren.

Zuidoost-Brabant kreeg te maken met een stortvloed van nieuwe verenigingen en coöperaties. Neem bijvoorbeeld de gemeenten Someren en Lierop, die nu een gemeente vormen. Rond 1900 hadden zij gezamenlijk circa 3900 inwoners. In de jaren negentig werden daar vier zuivelcoöperaties, twee Boerenbonden en twee Boerenleenbanken opgericht, voor iedere gemeente een. Tussen 1900 en 1930 groeiden beide gemeenten met meer dan 40% (van 3900 naar 5600 inwoners) en ontstond er enige industriële bedrijvigheid. Het beschavingsoffensief kreeg in deze periode vooral zijn vorm in een uitbundig verenigingsleven. Het diende voor vermaak en ontspanning, maar ook voor cultuur en vorming. Naast de bestaande fanfare kwamen er twee bij. Diverse toneelgezelschappen en zangverenigingen werden opgericht. Sport kreeg aandacht in vier wielerverenigingen en een voetbalclub. De geestelijkheid probeerde zijn stempel op het verenigingsleven te drukken. De pastoor of de kapelaan trachtte als mede-oprichter, adviseur of bestuurslid invloed te krijgen op de verenigingen. Hij organiseerde activiteiten in de patronaatsgebouwen, parochiehuizen en bondsgebouwen om zo ontspanning en vertier uit de herbergen te halen. Bovendien waren er plaatselijke, katholieke organisaties zoals het Kruisverbond en de Paulusvereniging die zich tot doel stelde om het alcoholisme en andere uitwassen tegen te gaan.

Het voorbeeld van Someren laat zien dat het beschavingsoffensief meer was dan het opkomen voor de belangen voor de arbeiders. De belangen van de boeren waren eveneens in het geding. Bovendien moest de sociale cohesie hersteld worden met de komst van de nieuwkomers - veelal arme arbeiders - en het 'volk' opgevoed worden.¹⁰

¹⁰ Liep het katholieke Brabant in Nederland voorop in uitgebreidheid van het verenigingsleven? Dat blijkt niet uit de beschikbare statistieken van het CBS. Zo had de provincie van alle provincies het minste aantal gebouwen per 1000 inwoners voor sociaal-culturele activiteiten en eindigde zij op de voorlaatste plaats wat betreft de uitgaven per inwoner van provincie en gemeenten voor cultuur en recreatie (1969). Mogelijk dat het zelfbeeld van Brabant bijgesteld moet worden als een provincie met een bijzonder kenmerk, namelijk de hechtheid van de Brabantse gemeenschap. Deze statistieken hebben echter vooral te maken met de investeringen van de (gemeentelijke) overheid. Het kan zijn dat het middenveld (burgers, arbeiders, ondernemers) in Noord-Brabant

Het beschavingsoffensief had drie functies. Het moest een antwoord geven op:

- de uitwassen van het liberale tijdperk, het ‘vulgaire’ kapitalisme en de industrialisatie.
- Het verlies aan cohesie door de snelle groei van gemeenten en de verstedelijking
- het ongedisciplineerde en onbeheerste gedrag van het ‘gemeene’ volk.

Wat dit laatste betreft: de ‘sociakle kwestie’ was volgens de toenmalige elite ook een moreel probleem. Het ‘gemeene’ volk vertoonde in hoge mate dierlijk gedrag, boerde en spuwde, was vuil en ruw, onbesuisd en drankzuchtig. Arbeidzaamheid, netheid, plichtsbetrachting, gezondheid en lichaamshygiëne moesten aangeleerd te worden. Philips, bijvoorbeeld, deed dat met het aanstellen van woningopzichteressen en een eigen politie. Het katholieke Brabant deed dat met de inzet van de geestelijkheid/

In Zuidoost-Brabant kreeg het beschavingsoffensief zijn specifieke vorm door de volle ontplooiing van de katholieke zuil. Dat proces was onderdeel van de verzuiling van Nederland, die zijn hoogtepunt bereikte in de loop van de eerste helft van de 20ste eeuw. In de jaren vijftig, vlak voor de start van de tweede ‘grote overgang’ was de maatschappelijke cohesie in Nederland sinds een eeuw het grootst. Dat is onder andere af te lezen aan bepaalde statistieken. Het percentage misdaden was nog nooit zo laag geweest en dat gold bijvoorbeeld ook voor buitenechtelijke geboorten, de inkomensongelijkheid, zelfdodingen en alcoholgebruik.¹¹ Toch leefden ook in die jaren sommige groepen buiten de bestaande orde getuige het rapport in 1951 over ‘het vraagstuk der onmaatschappelijkheid in de gemeenten Eindhoven’. Ook was er onbehagen onder de bevolking met name over de bemoeienis van de katholieke kerk met het dagelijkse leven en de invloed van de geestelijkheid op de mensen die zorg en steun nodig hadden.

De tweede ‘grote overgang’ (1970 - eind 21ste eeuw (?)): de omwenteling

veel actiever was vergeleken met andere provincies. Initiatieven van herbergen, cafés, gilden, et cetera zijn maar voor een deel in deze statistieken terug te zien.

¹¹ Zie onder andere: Centraal Bureau voor de Statistiek, *Terugblikken. Een eeuw in statistieken* (Den Haag 2010), *Zelfdoding in de afgelopen eeuw* (Den Haag z.jr) en *1811 zelfdodingen in 2019* (Den Haag 2020)

In de jaren zestig voltrok zich in Nederland een cultuuromslag, die ronduit verbijsterend was.¹² Het land was tot die tijd een keurig, verzuilde samenleving geweest, waarin de verschillende religieuze en ideologische stromingen elkaar met beschaafde spelregels bejegenden en grote conflicten bezworen. De consensus onder de bevolking die de crisis van de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog had meegemaakt, was tijdens de wederopbouw groot geweest. Deze generaties hadden ingezet op industrialisatie en economische groei om de armoede te verdrijven en om welvaart te brengen. En met succes. De welvaart was in de jaren zestig definitief doorgebroken voor het overgrote deel van de bevolking. De basisbehoeften waren verzekerd en de consumptiemaatschappij met koelkast, wasmachine, auto en TV had zich gevestigd.

Het heeft een zekere tragiek om te zien hoe jongere generaties - de ‘babyboomers’ grofweg geboren tussen 1945 en 1955 – weinig waardering konden opbrengen voor de prestaties van hun ouders. Zij groeiden op onder een gelukkig gesternte, hadden meer vrije tijd en kenden de rijkdom aan nieuwe ontplooiingsmogelijkheden. Tegelijkertijd ervoeren zij het keurslijf van de bestaande orde. In plaats van dankbaar te zijn voor de geboden kansen, eisten zij meer speelruimte en dwongen zij een democratisering van de maatschappelijke instituties af. Het onbehagen openbaarde zich op allerlei fronten, in de muziek (popmuziek), op de universiteiten (democratisering), in de politiek (bijvoorbeeld D66), over de positie van de vrouw (de feministische golf), in de kerken en de zuilen (ontkerkelijking en secularisatie). Aan een periode van grenzeloos optimisme kwam abrupt een einde: de bewustwording over de eindigheid van de grondstoffen (rapport Club van Rome 1972), de confrontatie met de eerste energiecrisis (1973), de aantasting van het milieu (Vereniging Milieudefensie 1971) en het verzet tegen het technocratisch denken (bijvoorbeeld tegen de wegenplannen van de Rijkswaterstaat). De tweede ‘grote overgang’ was begonnen, óók in Zuidoost-Brabant.

Daarmee kreeg de regio tevens te maken met economische veranderingen. De confrontatie was hard met name aan het begin van de jaren negentig. Zuidoost-Brabant had al een periode achter de rug waarin de arbeidsintensieve industrie (textiel, sigaren, leer, schoenen) naar lage lonen landen was verdwenen. Philips en Daf konden als belangrijkste motoren van de regionale economie dat verlies nog enige tijd opvangen. Maar wat niemand voor mogelijk had gehouden, gebeurde. Philips dreigde om te vallen. De multinational onderging een

¹² H. Lintsen, F. Veraart, J-P Smits en J. Grin, *De kwetsbare welvaart van Nederland 1850 2050* (Amsterdam 2018), 311-315; 411-420

drastische bezuinigingsoperatie (Centurion), startte een proces van ontvlechting en richtte zich op een aantal kerntaken. DAF ging daadwerkelijk onderuit, maar maakte een succesvolle doorstart. De schade was echter groot. Werkloosheid, failliete toeleveranciers, teloorgang van netwerken.

Het herstel ging gepaard met de uitbouw van een slimme maakindustrie (deels op de fundamenteën van Philips) met gebruikmaking van nieuwe sleuteltechnologieën (waaronder ICT, materialentechnologie en medische technologie), een groeiende component research en de inschakeling van (deels buitenlandse) kenniswerkers. Kortom, de opbouw van een hightech economie, typerend voor de tweede ‘grote overgang’. Ook de opbouw van nieuwe netwerken (triple helix) en nieuwe instituties (Brainport Development) waren onderdeel van dat proces. Dat proces is nog niet voltooid, omdat ook een duurzame, fossielarme en circulaire economie tot de kern van de transitie behoort. Het is ongewis hoe dat voor de regio uitpakt.

Stap 3 ‘Beleid’: De kwetsbaren en de ‘inclusieve samenleving

De tweede ‘grote overgang’ heeft - zoals we ook bij de eerste zagen - twee gezichten. Enerzijds is de economie gegroeid, zijn we rijker dan ooit en is de tevredenheid over het persoonlijke leven hoog. Anderzijds is er een groot onbehagen. En dat onbehagen groeit in tijden van crises.¹³

Het onbehagen uit zich in de onvrede over de politiek, de immigranten, Nederland en globalisering. Het is terug te zien in somberte over de toekomst en toekomstige generaties. Opmerkelijk zijn de verschillen tussen de laag- en hoogopgeleiden. Zo beaamt circa 25% van laagopgeleiden dat het met Nederland duidelijk de verkeerde kant op gaat (tegen 5 á 10% van de hoogopgeleiden), onderschrijft circa 32% van laagopgeleiden dat globalisering nadelig is voor hun klasse (tegen 10% á 15% van de hoogopgeleiden), stelt 40% van laagopgeleiden dat de aanwezigheid van verschillende culturen geen winst is voor onze samenleving (tegen 20% á 30% van de hoogopgeleiden) en vindt circa 60% van laagopgeleiden dat de overheid onvoldoende voor hen doet (tegen 20 á 30% van de hoogopgeleiden).

In de nationale monitor is het onbehagen terug te vinden. De monitor geeft een aantal facetten, waarin de laagopgeleiden achtergesteld zijn ten opzichte van de hoogopgeleiden (onder andere inkomen, gezondheid, levensverwachting, arbeidsparticipatie en

¹³ Zie voor het optimistische beeld: P.H. van Mulligen, *Met ons gaat het (nog altijd) goed. 8 sombere mythes over Nederland ontrafeld* (Amsterdam 2020)

Zie voor het pessimistische beeld: G. van en Brink, *Ruw ontwaken uit een neoliberale droom en de eigenheid van het Europese continent* (Amsterdam 2020)

werkloosheid). Vanuit het perspectief van inclusieve samenleving is het problematisch dat laagopgeleiden aanzienlijk minder vrijwilligerswerk doen en aanzienlijk minder vertrouwen hebben in instituties en in mensen. Het geringe vertrouwen in instituties betreft vooral de overheid en dat is niet zo vreemd. Laagopgeleiden hebben vanwege allerlei regelingen meer met de overheid te maken dan hoogopgeleiden. In die contacten kan van alles mis gaan. In extreme gevallen zoals bij de toeslagenaffaire is dat voor de buitenwereld zichtbaar. Het onbehagen gold vroeger de katholieke kerk, nu de overheid.

Laagopgeleiden behoren tot de meest kwetsbaren. De problematiek van de inclusieve samenleving laat overeenkomsten zien met die van de 'sociale kwestie': de problemen zijn verschillend, de initiatieven uiteenlopend en de maatschappelijke groepen die iets aan de problemen van de inclusieve samenleving willen doen, zijn divers. Bij problemen gaat het om een breed scala: armoede; integratieproblemen, fysieke klachten, psychische stoornissen; arme ouderen; werkloosheid, kinderen uit arme gezinnen; schoolverlaters; daklozen; arme zzp'ers; personen met schulden; onmaatschappelijken; samengestelde problematiek in gezinnen;.

Tot de initiatieven behoren onder andere de voedselbanken in Geldrop, Veldhoven en Eindhoven. Deurne heeft een kledingbank. De Weekendschool is actief in Gemert (verbreden blikveld kansarme jongeren). Nieuwe Eindhovense Opvang biedt onderdak aan daklozen. Stichting Leergeld is actief in onder andere Laarbeek, Gemert en Deurne, en dekt de kosten voor bijvoorbeeld zwemles, muziekles, lidmaatschap van een vereniging of een fiets. Het Partnerfonds Brainport Eindhoven zet programma's op rond schulden en gezondheid. Et cetera. Burgers, kerkgenootschappen, sportverenigingen, culturele instellingen, ondernemers zijn bij deze initiatieven betrokken. Zij worden deels gefaciliteerd door gemeenten.

Het zwaartepunt van de ondersteuning van de kwetsbaren ligt bij de gemeenten. Zeker sinds 2015 toen het rijk taken overdroeg aan gemeenten. Gemeenten bieden hulp in het kader van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO, voor inwoners, zodat zij zelfstandig kunnen blijven wonen en zoveel mogelijk kunnen participeren in de samenleving) en de Participatiewet (voor degenen met een beperking of een chronische ziekte en die willen werken). Ook zijn gemeenten verantwoordelijk voor jeugdzorg (onder andere hulp aan kinderen en jongeren met psychische problemen, ernstige gedragsproblemen en problemen in het gezin of op school), Hoewel niet expliciet gericht op laagopgeleiden komen deze inwoners veelal in aanmerking voor dergelijke hulp. Daarnaast hebben gemeenten, zoals Eindhoven en Laarbeek

afzonderlijke programma's voor de bestrijding van armoede en schulden.¹⁴ Een probleem is dat de hulp hen niet altijd bereikt mede door onbekendheid van de mogelijkheden en door ingewikkelde procedures. Wijkteams ondersteunen de gemeente bij de uitvoering.

De problematiek van de inclusieve samenleving overstijgt de afzonderlijke beleidsterreinen binnen een gemeente (zie tabel 2). Zij bestrijkt het terrein van armoede en bijstand, en van zorg en welzijn, maar ook die van onderwijs, werk, sport en cultuur. Dat maakt de aanpak niet eenvoudiger. De problematiek overstijgt ook de mogelijkheden van het gemeentelijk bestuur. Het is de reden voor de gemeente Eindhoven om een agenda voor armoede op te stellen samen met scholen, woningcoöperaties, sportverenigingen, bedrijfsleven en andere maatschappelijke partners.¹⁵

Tabel 2: Beleidsterreinen en afruilprocessen binnen gemeentelijk bestuur bij bestrijding van armoede

Beleidsterrein	Relevant voor bestrijding armoede	Extra investeringen in armoede (++) ten koste van (-)
Zorg & welzijn	++	++
Armoede & bijstand	++	++
Wonen & wijken	+	□
Economie	□	-
Onderwijs	++	++
Milieu & groen	□	-
Cultuur & sport	+	□
Infra & mobiliteit	□	-
Werk	++	++
City marketing & toerisme	□	-

Een ander thema voor een gemeente zijn de financiële risico's. Zo besteedde Eersel in 2015 13% meer aan de jeugdzorg dan begroot (totaal voor jeugdzorg circa €4 miljoen d.w.z. zo'n 10% van de begroting). De overbesteding hing samen met de aanwezigheid van een jeugdinstelling en de moeilijkheden bij het verhalen van de kosten op gemeenten die gebruik maken van deze instelling.¹⁶ In die gevallen is er sprake van afruil tussen gemeenten.

¹⁴ Voor Laarbeek, zie: *Beter uitkomen met een laag inkomen* (Brochure Laarbeek z.jr.)

¹⁵ *Armoede en schulden. 'Een nieuw gezamenlijk perspectief'. Beleidsplan gemeente Eindhoven 2020-2024* (Eindhoven z.jr.)

¹⁶ Het betreft hier onder andere de toepassing van het zogenaamde woonplaatsbeginsel in de Jeugdwet dat regelt welke gemeente financieel verantwoordelijk is voor de jeugdhulp. Omdat het vaak moeilijk is om te bepalen welke gemeente verantwoordelijk is, gaat het woonplaatsbeginsel wettelijk veranderen. Wel kunnen gemeenten tot die tijd in een convenant onderling afspraken maken. De financiële risico's schuilden overigens ook in een ongewenst hoog gebruik van dure specialistische zorg. Rapport Rekenkamercommissie Kempengemeenten,

Dergelijke overbestedingen betekenen voor kleinere gemeenten vaak een bezuiniging op andere posten, bijvoorbeeld op groenvoorzieningen (zie tabel 2). Gemeenten zijn nog volop bezig vorm te geven aan hun zorgtaken.

Zijn er verschillen tussen de MRE gemeenten m.b.t. de inclusieve samenleving? De regionale monitor laat zien dat MRE gemeenten op basis van brede welvaart in vijf categorieën zijn in te delen (tabel 3 en bijlage 2). Industrialisatie en de opkomst van hightech (Philips, TU/e en ASML) drukten hun stempel op de huidige verschillen in brede welvaart zoals blijkt uit een eerdere analyse (zie een ander document).

Tabel 3: Vijf categorieën MRE-gemeenten op basis van brede welvaart ‘hier en nu’

Landelijk gebied				Stad
De voormalig agrarische voorsteden + effect Philips en TU/e	De laat ontsloten Kempen + effect Philips, TU/e en ASML	De voormalig industrie gemeenten. West-kant + effect Philips, TU/e en ASML	De voormalig industrie gemeenten. Oost/zuid-kant	De grote steden
Waalre Heeze-Leende Nuenen e.a. Son en Breugel	Reusel-De Mierden Eersel Bladel Bergeijk	Best Veldhoven Oirschot	Geldrop-Mierlo Gemert-Bakel Laarbeek Asten Deurne Someren Cranendonck Valkenswaard	Eindhoven Helmond
Hoge brede welvaart Alle hoge ranking: materiële welvaart* Alle een bovengemiddelde ranking m.b.t. gezondheid, arbeid en wonen**	Hoge brede welvaart Alle hoge ranking: materiële welvaart* Alle een bovengemiddelde ranking m.b.t. gezondheid, arbeid en wonen**	Hoge/middelmatige brede welvaart Alle hoge ranking: materiële welvaart*	Middelmatige brede welvaart	Lage brede welvaart*** Hoge ranking: Publieke voorzieningen* Lage ranking: materiële welv. Veiligheid***

* Hoge ranking betekent dat de gemeenten behoren tot de 30% best scorende gemeenten in Nederland

** Bovengemiddelde ranking betekent dat de gemeenten behoren tot de 50% best scorende gemeenten in Nederland

*** Lage ranking betekent dat de gemeenten behoren tot de 20% laagst scorende gemeenten in Nederland

Jeugdzorg op de goede weg. Eersel, Reusel-De Mierden, Oirschot (z.pl. 2017). Zie voor recente situatie: Begroting Eersel 2020 – programma's

Gemeenten met een hoge ranking voor brede welvaart scoren hoog voor materiële welvaart en bovengemiddeld voor gezondheid, arbeid en wonen. Zij zullen minder te maken krijgen met de problemen van structurele armoede (schulden, overgewicht, langdurige werkloosheid). Eindhoven en Helmond hebben de laagste scores voor brede welvaart en voor materiële welvaart en veiligheid. Bovendien laat Helmond ook de laagste score voor gezondheid en arbeid zien (zie ook bijlage 2).

MRE en de inclusieve samenleving

Is er een rol voor de MRE weggelegd in de inclusieve samenleving? Lokaal vervullen gemeenten taken en ontplooiën burgers initiatieven in het kader van de inclusieve samenleving. Nationaal schept het rijk voorwaarden voor een inclusieve samenleving met zijn beleid voor bijstand, minimumloon, zzp'ers, gezondheidszorg en onderwijs. Het uitgangspunt is dat MRE een netwerkorganisatie is en de regio een ecosysteem van 21 gemeenten. Er dienen zich twee onderwerpen aan ter bespreking in MRE:

- MRE zou zich speciaal kunnen buigen over de lacunes in het coördinatie mechanisme. Met de ontzuiling is een belangrijk mechanisme voor kennisuitwisseling, overleg, afstemming en uitvoering verdwenen. Bovendien zijn met de overdracht van rijkstaken naar gemeenten voor zorg en welzijn gaten gevallen in de nog bestaande mechanismen. De gevolgen zijn onder andere zichtbaar in de jeugdzorg (plaatsing van jongeren met complexe problematiek), overgewicht (ontwikkelen van programma's voor preventie) en het testen en vaccineren tijdens de coronacrisis (het functioneren van de GGD's). Er zijn samenwerkingsverbanden binnen MRE gemeenten, bijvoorbeeld voor armoedebestrijding een samenwerkingsverband van Peelgemeenten en voor zorg en welzijn een samenwerkingsverband tussen Kempen gemeenten. Is dat voldoende?
- Verder raakt de problematiek de vier beleidsthema's van MRE (economie, mobiliteit, energie en transitie landelijk gebied). Zo werkt de Stichting Brainport Development samen met de twee arbeidsmarktregio's en met onderwijsinstellingen om de baankansen van laaggeschoolden te vergroten onder andere door het inrichten van studies, het begeleiden van werk naar werk, het organiseren van stages en door her-, bij- en omscholing.

Kan MRE vanuit haar themavelden beziën een bijdrage leveren aan het versterken van de inclusieve samenleving? Kortom, hanteert MRE een voldoende inclusief beleid?

Bijvoorbeeld is er voldoende aandacht voor de brede basiseconomie (breedheid van het

midden- en kleinbedrijf en van de economische sectoren)? Richt MRE de regionale mobiliteit wel zodanig in dat mobiliteit voor kwetsbare groepen bereikbaar en betaalbaar is? Komen de lasten van de energietransitie niet teveel op de schouders van kwetsbare groepen?

In het algemeen is de vraag of de inclusieve samenleving een nieuw beleidsthema van MRE zou moeten zijn of een terugkerend thema op de Metropoolconferentie.

Bijlage 1: GROEI BEVOLKING VAN DE GEMEENTEN IN ZUIDOOST-BRABANT 1840-2020**Omvang bevolking huidige 21 MRE-gemeenten (inclusief de voormalig zelfstandige gemeenten op het huidige grondgebied), 1840-2020**

Jaar	1840	1899	1930	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2020
Aantal Gemeenten	50	50	38	35	34	34	34	22	21	21
Huidige gemeente (inclusief vorige gemeenten op grondgebied)										
Eindhoven	11717	22211	96010	169649	194069	194561	191596	201728	213809	234394
Veldhoven	2663	2904	6838	18187	26853	33209	38832	42003	43243	45466
Best	1843	2494	4253	10367	16488	18097	22125	25944	28953	29988
Son en Breugel	1216	1203	2282	5064	9790	14677	14526	14717	15543	17322
Nuenen, Gerwen en Nederwetten	2379	2403	3988	6958	10034	17592	21030	23783	22213	23383
Geldrop-Mierlo	3974	4914	11592	20193	28488	35466	35393	37746	38117	39726
Waalre	1352	1586	4338	9071	10876	14324	15174	16260	16533	17456
Valkenswaard	2013	3221	8829	18757	23245	27449	30000	31089	30725	31193
Heeze-Leende	3357	3192	5471	8521	11637	13725	14748	15324	15260	16152
Cranendonck	3442	4179	7259	12041	14908	18518	19312	20278	20343	21138
Bergeijk	3684	3870	5541	10336	13271	16019	17006	17906	18061	18635
Eersel	2719	2736	4310	8131	12419	16069	17384	18301	18157	19313
Oirschot	4971	4870	6281	11022	13680	14949	16183	17683	17750	18714
Bladel	2592	2883	4803	9009	12986	17148	18236	18997	19177	20390
Reusel-De Mierden	2172	2534	4145	7805	9161	10561	11850	12434	12555	13112
Helmond	5989	13491	29573	50658	58209	61856	68660	80098	88291	92423
Laarbeek	3635	4557	7617	12697	15326	19069	20949	21536	21581	22523
Gemert-Bakel	6017	5939	9037	17246	20164	23701	25492	27499	28763	30723
Deurne	3858	6906	10537	18940	23994	27774	29584	32028	31526	32471
Asten	2882	3501	5628	9330	11160	13676	15026	15779	16335	16721
Someren	3729	3853	5748	11185	14026	15813	17148	18277	18229	19368
Zuidoost-Brabant	76204	103447	244080	445167	550783	624252	660254	709410	735164	780611

Bron: R. Miesen, Bewerking CBS Statistieken en volkstellingen van bevolking, huisvesting en opleiding in Zuidoost-Brabant 1840-2020 (werkdocument)

**Bevolkingsgroei van de huidige 21 MRE-gemeenten
(inclusief de voormalig zelfstandige gemeenten
op het huidige grondgebied) tussen 1840 en 1970**

Huidige gemeente	1840-1899	1899-1930	1930-1960	1960-1970
Eindhoven	11%	63%	21%	14%
Veldhoven	1%	33%	39%	48%
Best	5%	19%	35%	59%
Son en Breugel	0%	24%	30%	93%
Geldrop-Mierlo	4%	33%	20%	41%
Nuenen ca	0%	18%	20%	44%
Valkenswaard	8%	40%	29%	24%
Waalre	3%	40%	28%	20%
Cranendonck	3%	20%	17%	24%
Heeze-Leende	-1%	20%	16%	37%
Bladel	2%	19%	23%	44%
Eersel	0%	16%	24%	53%
Reusel-De Mierden	3%	18%	23%	17%
Bergeijk	1%	13%	23%	28%
Oirschot	0%	9%	21%	24%
Helmond	14%	30%	20%	15%
Deurne	10%	15%	22%	27%
Laarbeek	4%	19%	19%	21%
Asten	3%	17%	18%	20%
Someren	1%	14%	25%	25%
Gemert-Bakel	0%	15%	24%	17%
Zuidoost-Brabant	5%	33%	22%	24%

Gemiddelde groei per decennium

Meer dan 70%	40-70%	30-40%	20-30%	10-20%	0-10%	Negatief
--------------	--------	--------	--------	--------	-------	----------

Bron: R. Miesen, Bewerking CBS Statistieken en volkstellingen van bevolking, huisvesting en opleiding in Zuidoost-Brabant 1840-2020 (werkdocument)

**Bevolkingsgroei van de huidige 21 MRE-gemeenten
(inclusief de voormalig zelfstandige gemeenten op
het huidige grondgebied) tussen 1960 en 2020**

Huidige gemeente	1960- 1970	1970- 1980	1980- 1990	1990- 2000	2000- 2010	2010- 2020
Eindhoven	14%	0%	-2%	5%	6%	10%
Veldhoven	48%	24%	17%	8%	3%	5%
Best	59%	10%	22%	17%	12%	4%
Son en Breugel	93%	50%	-1%	1%	6%	11%
Geldrop-Mierlo	41%	24%	0%	7%	1%	4%
Nuenen ca	44%	75%	20%	13%	-7%	5%
Valkenswaard	24%	18%	9%	4%	-1%	2%
Waalre	20%	32%	6%	7%	2%	6%
Cranendonck	24%	24%	4%	5%	0%	4%
Heeze-Leende	37%	18%	7%	4%	0%	6%
Bladel	44%	32%	6%	4%	1%	6%
Eersel	53%	29%	8%	5%	-1%	6%
Reusel-De Mierden	17%	15%	12%	5%	1%	4%
Bergeijk	28%	21%	6%	5%	1%	3%
Oirschot	24%	9%	8%	9%	0%	5%
Helmond	15%	6%	11%	17%	10%	5%
Deurne	27%	16%	7%	8%	-2%	3%
Laarbeek	21%	24%	10%	3%	0%	4%
Asten	20%	23%	10%	5%	4%	2%
Someren	25%	13%	8%	7%	0%	6%
Gemert-Bakel	17%	18%	8%	8%	5%	7%
Zuidoost-Brabant	24%	13%	6%	7%	4%	6%

Gemiddelde groei per decennium

Meer dan 70%	40-70%	30-40%	20-30%	10-20%	0-10%	Neg.
--------------	--------	--------	--------	--------	-------	------

Bron: R. Miesen, Bewerking CBS Statistieken en volkstellingen van bevolking, huisvesting en opleiding in Zuidoost-Brabant 1840-2020 (werkdocument)

Bijlage 2: Data en ranking Brede Welvaart 2020 21 gemeenten Zuidoost-Brabant naar 'hier en nu' en 'later'

Genormaliseerde ranking MRE gemeenten ten opzichte van gemeenten in Nederland	Brede Welvaart Hier en Nu	Materiële welvaart	Gezondheid	Arbeid	Wonen	Veiligheid	Milieu	Brede Welvaart Later	Economisch kapitaal	Menselijk kapitaal	Natuurlijk kapitaal
	gemiddelde ranking op 6 dimensies	gemiddelde ranking op 1 indicator	gemiddelde ranking op 5 indicatoren	gemiddelde ranking op 4 indicatoren	gemiddelde ranking op 3 indicatoren	gemiddelde ranking op 1 indicator	gemiddelde ranking op 5 indicatoren	gemiddelde ranking op 3 kapitalen	gemiddelde ranking op 2 indicatoren	gemiddelde ranking op 5 indicatoren	gemiddelde ranking op 4 indicatoren
Waalre	21	2	18	19	32	37	18	36	54	20	35
Nuenen, Gerwen en Nederwetten	27	4	15	45	36	32	32	39	51	27	38
Heeze-Leende	30	7	44	41	35	28	23	38	46	49	18
Reusel-De Mierden	31	22	35	30	31	24	41	28	29	39	15
Veldhoven	31	21	32	24	26	49	33	47	55	30	55
Son en Breugel	31	5	18	21	35	66	42	39	56	18	41
Bergeijk	32	22	35	37	46	26	24	33	41	37	21
Eersel	33	13	37	29	46	44	29	42	46	52	26
Bladel	35	28	46	29	35	33	36	40	37	47	36
Best	37	17	59	20	23	63	38	47	59	38	43
Laarbeek	38	37	43	38	30	27	50	47	50	48	42
Someren	38	50	44	28	35	26	46	38	44	46	23
Oirschot	38	17	42	22	62	50	36	37	44	37	31
Gemert-Bakel	44	58	55	43	26	38	44	47	47	62	33
Geldrop-Mierlo	45	49	63	57	12	61	29	55	63	57	46
Asten	46	49	35	49	29	70	45	40	43	47	32
Valkenswaard	47	61	57	64	6	64	29	57	55	62	53
Cranendonck	50	36	49	61	46	72	36	47	41	66	33
Deurne	50	55	57	46	35	58	50	52	46	63	46
Eindhoven	62	91	55	44	30	100	50	62	53	55	79
Helmond	65	88	79	73	13	94	41	73	67	79	71

Voor Welzijn en Samenleving zijn geen data voor alle 21 gemeenten beschikbaar

legenda genormaliseerde ranking (de ranking van de gemeente binnen alle Nederlandse gemeenten is herleid tot een score tussen 0 en 100)

minder dan 1 (beste score)	50-60
1-10	60-70
10-20	70-80
20-30	80-90
30-40	90-100
40-50	100 (laagste score))

Data en ranking Brede Welvaart 2020 21 gemeenten Zuidoost-Brabant naar de INDICATOREN van ‘hier en nu’ en ‘later’

Dimensie Later	Menselijk kapitaal		Menselijk kapitaal		Menselijk kapitaal	
Dimensie Hier en Nu	Materiële welvaart	Gezondheid	Gezondheid	Gezondheid	Gezondheid	Gezondheid
	Mediaan besteedbaar inkomen	Ervaren gezondheid	Levensverwachting mannen	Levensverwachting vrouwen	Overgewicht	Personen met een of meer langdurige ziekten
Laatste jaar waarvoor waarde beschikbaar is	2018	2016	2016	2016	2016	2016
Waalre	31300 2	76,7 54	81,6 10	85,5 8	41,4 4	29,7 15
Nuenen, Gerwen en Nederwetten	30600 4	79,1 29	82,1 6	84,6 20	42,6 6	29,8 16
Heeze-Leende	30300 7	76,9 52	80,6 32	82,5 80	47,2 22	31,6 34
Reusel-De Mierden	28300 22	76 61	81,2 17	84,6 20	53,2 72	27,1 3
Veldhoven	28400 21	74,7 73	81,1 19	85,1 12	50,9 52	27,2 4
Son en Breugel	30500 5	78 42	83 2	85,2 10	48,7 32	27,3 4
Bergeijk	28300 22	79 30	81,3 17	84,4 24	54,1 79	31 25
Eersel	29400 13	79,7 22	79 82	83,3 56	47,2 22	25,3 1
Bladel	27800 28	76,8 53	80 51	83,6 47	53,7 77	27,7 5
Best	28900 17	72,8 85	81,6 10	83 67	54 79	33,7 54
Laarbeek	27400 37	76,4 56	80,1 46	83,3 56	50,1 45	28,9 10
Someren	26900 50	75,7 65	80 51	84,1 32	50,5 48	30,8 24
Oirschot	28900 17	77,5 46	80,8 27	82,9 70	51,1 53	29,8 16
Gemert-Bakel	26400 58	74,8 72	79,4 71	83,2 60	48,5 29	32,7 44
Geldrop-Mierlo	26900 49	73,4 81	80,3 41	82,9 70	50,2 46	36 76
Asten	26900 49	75,8 63	80,2 43	84,6 20	48,4 29	30,3 20
Valkenswaard	26200 61	72,3 88	79,7 63	83,7 44	49,2 36	33,8 56
Cranendonck	27500 36	73,4 81	79,6 66	83,5 51	45,1 12	31,6 34
Deurne	26600 55	77 51	78,1 94	82,9 70	48,5 29	32,1 39
Eindhoven	23800 91	72,1 89	79 82	82,9 70	41,2 4	31,5 32
Helmond	24400 88	70,3 95	79 82	82,1 89	52,7 66	34,5 62

**Data en ranking Brede Welvaart 2020 21 gemeenten Zuidoost-Brabant naar de INDICATOREN van ‘hier en nu’ en ‘later’
(VERVOLG)**

Dimensie Later	Menselijk kapitaal		Menselijk kapitaal		Menselijk kapitaal		Menselijk kapitaal		Menselijk kapitaal		Menselijk kapitaal					
	Arbeid	Arbeid	Arbeid	Arbeid	Wonen	Wonen	Wonen	Wonen	Wonen	Wonen	Wonen	Wonen				
Dimensie Hier en Nu	Arbeid	Arbeid	Arbeid	Arbeid	Wonen	Wonen	Wonen	Wonen	Wonen	Wonen	Wonen	Wonen				
Indicator	Brutoarbeidsparticipatie	Hoogopgeleide bevolking	Nettoarbeidsparticipatie	Werkloosheid	Afstand tot basisschool	Afstand tot café e.d.	Afstand tot sportterrein	Geregistreerde misdrijven								
Laatste jaar waarvoor waarde beschikbaar is	2019	2019	2019	2019	2019	2019	2019	2015	2019							
Waalre	73	21	40	9	72	21	3	23	0,8	53	1,1	42	0,7	3	30	37
Nuenen, Gerwen en Nederwetten	70	68	38	12	69	65	3	35	0,8	53	1,1	42	0,8	12	29	32
Heeze-Leende	71	64	35	19	69	59	3	23	0,8	53	0,9	23	0,9	28	28	28
Reusel-De Mierden	73	24	25	73	72	21	2	1	0,7	26	0,8	14	1	54	27	24
Veldhoven	74	13	31	33	72	13	3	35	0,7	26	1,2	50	0,7	3	33	49
Son en Breugel	74	11	33	26	72	12	3	35	0,7	26	1,7	77	0,7	3	38	66
Bergeijk	73	33	24	81	71	29	2	5	0,8	53	0,8	14	1,1	72	27	26
Eersel	74	12	22	88	72	11	2	5	0,8	53	1	32	1	54	32	44
Bladel	74	18	26	68	72	16	3	14	0,7	26	0,7	9	1,1	72	29	33
Best	75	6	34	22	73	7	3	47	0,7	26	1	32	0,8	12	37	63
Laarbeek	72	37	29	42	70	36	3	35	0,8	53	0,7	9	0,9	28	27	27
Someren	74	18	26	62	72	16	3	14	0,8	53	0,9	23	0,9	28	27	26
Oirschot	73	21	34	21	72	21	3	23	1,1	92	0,9	23	1,1	72	33	50
Gemert-Bakel	73	26	23	84	71	26	3	35	0,7	26	0,9	23	0,9	28	30	38
Geldrop-Mierlo	71	57	31	35	69	59	3	77	0,6	5	0,6	3	0,9	28	36	61
Asten	72	39	25	71	70	38	3	47	0,8	53	0,9	23	0,8	12	39	70
Valkenswaard	70	77	30	38	67	76	3	64	0,6	5	0,7	9	0,7	3	37	64
Cranendonck	70	70	26	63	68	66	3	47	0,8	53	0,8	14	1,1	72	40	72
Deurne	72	37	26	65	70	36	3	47	0,8	53	0,9	23	0,9	28	35	58
Eindhoven	73	28	43	5	70	45	4	95	0,6	5	1	32	1	54	81	100
Helmond	71	59	25	70	68	70	4	92	0,6	5	1	32	0,7	3	58	94

Data en ranking Brede Welvaart 2020 21 gemeenten Zuidoost-Brabant naar de INDICATOREN van 'hier en nu' en 'later'
(VERVOLG)

Dimensie Later	Natuurlijk kapitaal		Natuurlijk kapitaal		Natuurlijk kapitaal		Economisch kapitaal		Economisch kapitaal	
	Milieu	Milieu	Milieu	Milieu	Milieu	Bebouwd terrein	Gemiddelde schuld per huishouden	Mediaan vermogen van huishoudens	Particuliere zonne-energie	Natuurlijk kapitaal
Dimensie Hier en Nu	Milieu	Milieu	Milieu	Milieu	Milieu					
Indicator	Afstand tot openbaar groen	Broeikasgasemissies per inwoner	Emissies van fijnstof naar lucht	Natuur- en bosgebieden	Natuurgebied per inwoner					
Laatste jaar waarvoor waarde beschikbaar is	2015	2018	2018	2015	2015	2015	2018	2018	2018	2018
Waalre	0,4 13	4,8 26	8500 11	37,4 8	50 31	19,8 71	197300 97	167400 10	380 48	
Nuenen, Gerwen en Nederwetten	0,4 13	7,5 50	12100 20	16,7 30	25 45	17,7 68	163400 92	169600 9	430 35	
Heeze-Leende	0,4 13	10,5 71	13900 27	49,2 4	331 2	5 19	159200 90	211900 3	490 21	
Reusel-De Mierden	1 93	12,4 82	10100 14	29,9 13	183 5	3,9 11	116300 54	211700 3	480 24	
Veldhoven	0,4 13	3,9 14	19500 42	14,6 34	10 64	33,1 86	134800 77	108400 33	340 59	
Son en Breugel	0,5 40	12 80	13100 23	18,6 25	30 41	25 78	174600 96	141800 17	410 38	
Bergeijk	0,4 13	8,7 61	13200 23	28,5 15	158 8	6 25	137200 80	212100 3	490 22	
Eersel	0,4 13	10,6 72	14600 30	25,2 17	113 12	6,7 31	153000 89	205300 4	460 27	
Bladel	0,5 40	8,7 61	23200 51	29,1 14	110 12	8,4 41	125200 67	188300 7	420 36	
Best	0,5 40	6,3 37	21800 47	21,8 22	26 43	21,5 74	148900 87	115000 32	450 30	
Laarbeek	0,6 61	10,3 70	15600 33	10,4 46	26 43	12,2 56	129200 72	120600 29	430 33	
Someren	0,6 61	15,5 90	18100 39	20,8 23	89 18	6 25	129400 72	145200 16	640 6	
Oirschot	0,5 40	13,8 87	17500 37	31,8 11	179 6	6,6 30	148100 86	217500 2	390 44	
Gemert-Bakel	0,6 61	9,6 67	27000 59	24,4 18	101 15	6,2 27	116200 53	98300 40	470 26	
Geldrop-Mierlo	0,4 13	4,3 20	17700 38	22,6 21	18 51	29,1 82	124600 66	67500 60	390 45	
Asten	0,5 40	19,9 95	23600 52	22,3 21	94 17	6,1 26	122900 63	134800 22	460 27	
Valkenswaard	0,4 13	4,4 21	36900 74	34,5 9	63 25	14,2 62	117100 55	73400 55	300 66	
Cranendonck	0,6 61	8,5 60	18000 39	34,8 9	129 9	11,5 54	121700 61	135700 21	450 31	
Deurne	0,6 61	12,2 81	33200 70	23,5 19	86 19	7,8 38	118500 58	107400 34	340 58	
Eindhoven	0,4 13	4,3 20	98600 96	11,3 43	4 77	50,2 96	91400 13	17900 93	220 82	
Helmond	0,4 13	4,3 20	50400 83	17,8 27	11 61	39,1 90	110700 42	18500 93	210 86	